

ОСВІТНІ ІДЕЇ ПРАВОСЛАВНИХ БРАТСТВ ТА КИРИЛО-МЕТОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Ніна ПАЛАМАРЧУК

науковий співробітник відділу історичних пам'яток українознавства НДІУ

*Учіться, брати мої!
Думайте, читайте
І чужому научайтесь, –
Свого не цурайтесь...
Т. Г. Шевченко*

Упродовж багатотисячолітньої історії людства наголошувалося на важливості освіти. Про це багато писали грецькі й римські філософи і письменники, а їхні найкращі ідеї перейшли до середньовіччя та пізніших епох. Так, найвидатніші французькі мислителі XVII – XVIII століть зазначали, що навіть найгостріші політичні проблеми можуть вирішуватися мирними заходами. При цьому вони особливого значення надавали освіті, завдяки якій вважали можливим досягнення соціальної гармонії та зняття тих суперечностей, які неминуче з'являються в будь-якому суспільстві.

Освітні ідеї є надзвичайно актуальними для українського суспільства. Адже не випадково Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») серед основних пріоритетів головним визначила завдання щодо реформування освіти з метою «подолання девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей та національного нігілізму, відірваності освіти від національних джерел» [5]. Ця спрямованість знайшла відображення і в інших нормативно-правових документах, зокрема Законі України «Про освіту» та Національній доктрині розвитку освіти.

Історико-педагогічна тематика дає змогу обґрунтувати взаємодію традиційного та унікального в педагогіці, встановити взаємозв'язок ідей минулого та сучасного, покликана зберегти та збагатити культуру нашого народу, орієнтує на розбудову національного напрямку освіти, її органічного поєднання з історією і традиціями.

У зв'язку з цим важливо проаналізувати ставлення до освіти діячів Кирило-Методіївського товариства. Без перебільшення, можна сказати, що вони розглядали питання народної освіти одним із найголовніших серед інших завдань. Адже у статуті товариства наголошувалося: «Установляем общество с целью распространения выше изложенных идей преимущественно посредством воспитания юношества, литературы и умножения числа членов общества» [1, с. 193]. Зовсім не випадково засновники обрали патронами товариства святих просвітителів слов'янства – Кирила та Мефодія. Викладаючи у статуті своє бачення державного устрою, братчики розглядали освітню програму одним із найважливіших чинників участі народу в державному управлінні: «... освіченість та чиста моральність мають слугувати умовами участі в управлінні державою» [1, с. 82;

14]. Тому на перше місце у своїх планах вони ставили просвіту всіх слов'янських народів. Особливо виразно ця мета висвітлена у «Головних правилах товариства», що є складовою частиною статуту, де було записано: «Товариство намагатиметься спершу викоринити рабство і пониження нижчих класів, а також буде прагнути **розповсюдженню грамотності**» [10]. Адже з неосвіченими людьми не можна створити суспільство рівноправних громадян.

На думку одного із засновників Кирило-Методіївського товариства, українського громадсько-політичного і культурного діяча Василя Білозерського, неосвічена людина з «грубими» почуттями й поняттями «в пориві гніву страшніша звіра», що довели «мужицькі війни»; освіта ж повинна «пом'якшити» серце людини, «просвітити розум», вказати для кожного «певне місце» в суспільстві і «примирити його з тим станом і обов'язками, до яких він визначений Богом і урядовою волею» [19, с. 130]. Інший діяч товариства, Микола Гулак, порушував питання про необхідність видання популярних книжок, які відігравали б важливу роль у початковій освіті, культурному розвитку та політичному згуртуванні людей. Він був глибоко переконаний у тому, що праці істориків, поетів, письменників, різного роду рукописи та літописна література визначають духовне багатство кожної нації і є її народним скарбом. А щоб служити культурному прогресу, вони мають постійно видаватися, і це було завдання, в якому він вбачав обов'язок освіченої громадськості перед країною та її народами [3, с. 73]. Порушуючи питання про необхідність народної освіти, Пантелеймон Куліш розумів і ту роль, яку має відігравати

в цьому процесі українська інтелігенція. Тому ставив перед нею завдання: «...при допомозі поширення загальної грамотності зручніше всього було б літераторам передати народу більшою або меншою мірою свою освіченість» [2, с. 90]. Він неодноразово зазначав, що освіта українського народу повинна йти в загальному руслі з європейською, бо молоді необхідно вивчати не тільки національну культуру, а й здобутки західноєвропейської культури [2, с. 90].

Питання освітніх та педагогічних ідей Кирило-Методіївського товариства висвітлюються в монографіях і окремих статтях, присвячених його діяльності. Зокрема, педагогічні погляди Миколи Костомарова розглянуто у праці Олени Дутко «Педагогічні погляди та науково-просвітницька діяльність М. І. Костомарова у контексті культурно-освітнього руху в Наддніпрянській Україні XIX століття» [6]. Культурно-просвітницькі ідеї Кирило-Методіївського товариства висвітлено у статті Людмили Сорочук «Культурно-просвітницькі ідеї Кирило-Методіївського товариства» [20]. Педагогічну та науково-просвітницьку діяльність Пантелеймона Куліша досліджувала Оксана Кравченко у статті «Життя, віддане Просвітництву (Праця і творча діяльність Пантелеймона Куліша)» [12]. У монографії Петра Гончарука розглядається педагогічна діяльність Миколи Гулака. Щоправда, автор зауважує, що, на жаль, до цього часу повністю так і не вивчена математична спадщина М. Гулака. Маються на увазі такі праці вченого, як написане французькою мовою «Дослідження трансцендентних рівнянь» (Одеса, 1859), «Спроба геометрії в чотирьох вимірах» (Тифліс, 1877) та ґрунтовна стаття «Про сучасний

стан європейського градусного виміру» (Тифліс, 1873), що стосувалися прикладної математики [3, с. 102–103]. Не вивчено також цикл його робіт в галузі природничих наук.

Питання освіти мали велике значення також і в діяльності православних братств XVI – XVII ст. Загальновідомо, що при всіх братствах засновувалися школи для навчання дітей, що говорить про розуміння братствами значення освіти.

Перша братська школа була заснована Львівським Успенським братством 1586 р., а за її зразком функціонували практично усі інші, у тому числі й Луцька братська школа. Тож порівняння здійснюватиметься на підставі діяльності найвизначніших братських шкіл, Львівської і Луцької, зокрема, програмних документів цих шкіл – статутів «Порядок шкільний» (1586 р.) та «Права школи греко-латино-словенської артикули» (1624 р.) [15; 13, с. 31].

Звернімося спочатку до освітніх планів Кирило-Методіївського товариства. Члени товариства планували реалізувати свої ідеї через розширення народної освіти: видання журналів, друкування підручників, заснування шкіл. У числі найголовніших пунктів плану реалізації цієї роботи було заснування школи для сільського населення.

Одним із перших, хто пропонував план реалізації шкільної освіти, був член Кирило-Методіївського товариства, громадський діяч, поет та вчений Григорій Андрузький, який схематично так уявляв собі справу широкої народної освіти: «...кожна волость за свої кошти виховує одного зі своїх (на навчителя), по закінченню науки він мусить учити дітей своєї волості» [14, с.126].

Існував також проект Василя Білозерського. Серед документів товариства була знайдена записка про його бачення сільської школи. Цей документ являє собою чернетку офіційної заяви, яку Білозерський та його однодумці мали намір подати до Палати державних маєтків для розв'язання справи народної освіти. На його думку (не виключена можливість, що вона охоплювала загальне бачення освітньої проблеми й іншими членами товариства), запровадження освіти серед народу на той час було найважливішим завданням. «Ми думали, – зазначав Білозерський, – що обов'язок поміщиків і кожного, хто має засоби..., полегшити становище селян через заведення для них шкіл, які б були «сообразны с их земледельческим бытом» [14, с. 126]. В разі дозволу урядом організації такої школи він мав намір організувати широкий збір коштів для влаштування на перший раз хоча би невеликої школи для отримання досвіду. Проте проект залишився не тільки не здійсненим, але й без жодної спроби його реалізації. «Мне отсоветовали это, – зазначав він на допиті, – как бесполезное и неудобоеисполнимое» [14, с. 126].

Пізніше у своїх свідченнях В. Білозерський та інші братчики зазначали, що, розуміючи важливість своїх планів, вони навіть розраховували на вдячність з боку уряду: «... ми думали, що уряд одобрить наші старання, метою яких в цей час не було нічого противного». «І я був такий певний в цьому, – продовжує він, – що, незважаючи на свою недосвідченість, написав проект прохання про заведення в Полтаві школи для дітей» [19, с. 127 – 128]. Білозерський в записці про сільські школи писав, що освіта для дітей має бути безоплатною, її треба дати спочатку дітям вільних селян. На допиті

він відзначав, що запровадження шкіл було загальним бажанням всіх членів товариства: «Учреждение школ было общим желанием всех» [14, с. 126; 2, с. 9].

Широкі освітні плани підтримували й інші кирило-методіївці. Зокрема, гаряче підтримував проект заснування школи студент Олександр Навроцький. У листі до В. Білозерського 17 жовтня 1846 р. він писав: «Школа – славне діло, тільки трудне – якби удалось, то добре б було» [19, с. 129]. А в листі від 27 червня 1846 р. з Петербурга П. Куліш писав М. Костомарову щодо «розвитку, а не стояння», що він спочатку відбувається «в діячах, а потім (особливо при кращих зовнішніх обставинах) перейде до народу» [19, с. 129].

Питання освіти займало належне місце також у діяльності українських православних братств ранньомодерної доби. Про це свідчить статут Львівської братської школи: «Совершением же и утверждением вселенского Патриарха Иеремии, архиепископа Константинополья новаго Рима и всего Фрону великия церкви Константинопольския, року 1588, составиша училище в граде Львове, при храме Успения Пречистыя Божия Матере, греческого и славенскаго писания, по чину святых богоносных отец, православия греческого, великою пилностью, стараням же и накладом (коштом) всего братства Львовского, храма Успения Пресвятыя Богородицы, и всего посполитого народа ..., даже и до убогих вдовиц промышляющих о всяком недостатку законной науки, нерадивых человек подвизающе, противным же уста загражающе, дабы отсюду злобе изменившеся благих начало восприятия, и по всей братии спасению распространитися: изменение бо злобы, начаток ест в спасенне, близ бедж спасение» [15, с. 151]. У 1609 р.

Львівським Ставропігійським братством було надруковано перший педагогічний твір в Україні під титулом «О воспитании чад», авторство якого приписують засновнику декількох братських шкіл (Львівської, Київської) Іову Борецькому. У книзі обґрунтовується велике значення виховання дітей і доводиться думка, що як позитивні, так і негативні риси дорослої людини є не вродженими, а результатом виховання. Тут загалом йдеться про відповідальність батьків за виховання та навчання своїх дітей, їх обов'язок віддавати дитину «в науку», висувається ідея про виховання дітей з раннього віку. Заслуговує на увагу діяльність видатних тогочасних педагогів братів Лаврентія і Стефана Зизаніїв, які підкреслювали значення рідної мови у навчанні. На важливість освіти вказували й видатні діячі української культури, серед них письменник і педагог Кирило Транквіліон-Ставровецький (відомий такими творами, як «Зерцало богословії», «Євангеліє учительное», «Перло многоценное»), який зазначав: «Прагнення до знань – природна властивість людини, тому кожен повинен збагачувати свої знання і передавати їх іншим людям» [9, с. 143].

Головним змістом педагогічної думки братських шкіл було усвідомлення цінності людської особистості, світського та релігійного життя, суспільної значущості освіти та виховання, що знайшло своє відображення у статутах Львівської та Луцької шкіл.

Складову частину поширення освіченості народу кирило-методіївці вбачали у виданні спеціальної літератури. Вони планували видати цілу низку популярних книг, серед яких вагоме місце відводилося літературі з історії українського народу. Добре розуміючи значення рідної

мови для освіти народу, кирило-методіївці вважали, що книга з історії України має бути написана не лише на підставі джерельних матеріалів, друкованих і недрукованих, а й зразковою літературною мовою [1, с. 95]. Про це є цікаві подробиці в листуванні Миколи Гулака з Олександром Марковичем, де вони обмірковували «проекты составления популярной истории Украины и малорусского словаря». Крім того, О. Маркович підтвердив під час допиту, що мав намір написати українською мовою ще й географію та перекласти Геродота. Передбачалося також розпочати спеціальний збір коштів на «издание для народа чтений и учебников» [4, с. 106]. З цього приводу О. Маркович казав: «Денежный сбор был предложен чиновником Гулаком, когда студент Посяда, зайдя ко мне в конце декабря, пригласил меня вместе с ним пойти к Гулаку; там мы говорили об издании чтений не для одного простого народа, но и вообще для публики, и как никто из нас не имел средств печатать на свой счет, то пока правительство бы приняло это издание под свое покровительство, как это сделано с «Чтениями», изд. Одоевским, мы решились сделать между собой небольшой денежный сбор; кто же именно предложил этот сбор, я припомнить не могу – Посяда или Гулак» [4, с. 107]. І це були не просто слова, перший грошовий внесок зробив П. Куліш. Вже в липні 1846 р. на видання книжок він вніс 245 крб. 65 коп. асигнаціями, у вересні – 25 крб., в березні – 17 крб. 50 коп., в жовтні – 21 крб., у грудні – 112 крб., в січні наступного року – 35 крб., а в березні – 100 крб., тож разом його внесок склав суму 556 крб. 15 коп. [4, с. 107 – 108].

Маємо зазначити, що як братські, так і кирило-методіївські школи

характеризувалися всестановим характером та демократичністю. Так, високою гуманністю відзначався шкільний проект кирило-методіївців. За їхніми підходами, до школи мали прийматися усі діти. Новоприйняті учні повинні були вміти хоча б читати. А найбільш бідних учнів, як виняток, приймали навіть без будь-яких знань. Навчання розраховувалось на три роки без відпустки учнів на канікули [19, с. 127]. Крім того, планувалося надавати допомогу бідним гімназістам, які після закінчення вищої освіти будуть працювати вчителями. З цією метою мала бути створена спільна громадська каса для накопичення грошових заощаджень. «Каса та, звісно, потайна від уряду, ростиме з датків громадян; правитиме нею обрана адміністрація. Коли таємна каса розростеться, з неї даватимуть допомогу тим убогим людям, що скінчивши гімназію, не матимуть достатків іти на навчання в університет. А той, хто братиме за допомогу, повинен буде, скінчивши університет, шість літ учителювати на селі. Учителям сільським планували виклопотати плату від уряду та від панів, а якщо платня та буде мала, так додавати до неї з каси» [19, с. 127 – 128].

Освітні плани кирило-методіївців практично збігалися з програмними документами братських шкіл. Так, Луцький шкільний статут зазначав, що «багаті перед убогими в школі нічим не можуть бути вищі, як тільки наукою, тілесно ж рівні всі. Бо всі ми браття у Христі: всі ми члени однієї глави Христа, і жоден член, наприклад, око руці чи рука нозі не може сказати: «ти мені не потрібна» [15, с. 182]. У статуті Львівської братської школи підкреслюється, що школа заснована для навчання дітей усіх станів, плата здійснювалась за можливостями

кожного: «...убогих за простибіг (безкоштовно), а багатих за рівним датком» [15, с. 153]. Плата за навчання була порівняно незначною і вносились батьками учнів лише по можливості кожного. Учень займав місце на лаві під час занять залежно від успіхів у навчанні, але не за походженням. Ось як про це зазначається в «Порядку шкільному»: «Седати кождый мають на месци своим певном назначоном ведле науки. Который большой умети будет, сидети вышше мает, бы и барзо ниц был; который меньшей умети будет, на подлейшом месцу сидети будет» [15, с. 170]. Братські школи відзначалися тісною співпрацею вчителів з батьками учнів. Укладалася спеціальна угода, в якій вказувалися взаємні права та обов'язки щодо навчання та виховання дітей. Учні мали за обов'язок систематично відвідувати заняття, гарно вчитися, слухатися старших та бути скромними, послушними. Для сиріт і дітей з інших міст функціонували гуртожитки (бурси). Батьки зобов'язувалися контролювати поведінку своїх дітей.

Окремо скажемо про вимоги щодо особи вчителя. Статут братських шкіл зобов'язував учителя однаково ставитись до дітей різних станів, як синів багатих, так і сиріт убогих: «Вчити їх, скільки хто по силах навчитися може, тільки не більше старанно одних, ніж інших» [15, с. 183]. Без сумніву, однакове ставлення до всіх учнів було важливим як для братських шкіл, так і для кирило-методіївців, що не втратило значення й досі. В першому артикулі «Порядку» йдеться про те, яким мав бути «дидакал» – вчитель. На думку братчиків, «даскал, или учитель сея школы, мает быти благочестивъ, разумень, смиренномудрый, кротокъ, въздръжливый, не пьяница, не

блудникъ, не лихоимецъ, не гнѣвливъ, не завистникъ, не смѣхостроител, не срамословник, не чародѣй, не басносказател, не пособител ересемъ, но благочестию поспѣшителъ, образъ благыхъ во всемъ себе представляюще. И в сицевыхъ добродѣтелехъ да будутъ и ученици, якоже учитель ихъ» [15, с. 48]. Учитель зобов'язаний бути зразком для наслідування учнів. Взявши на навчання і виховання учня, він «маетъ его учиться промысломъ доброе науки, за непослушенство карати, не тирански, но учительски» [15, с. 48]. Такими найдосвідченішими вчителями були Іов Борецький, Єлисей Плетенецький, Стефан і Лаврентій Зизанії, Кирило Ставровецький-Транквіліон, Памво Беринда, Мелетій Смотрицький, Тарасія Земка, Ісайя Трофимович-Козловський, Захарія Копистенський та інші, котрі згодом стали відомими не лише в Україні, а й за її межами.

На думку кирило-методіївців, контроль за навчанням та викладанням у школах мали здійснювати особи, що заснували цей заклад. Так само вважали і братчики. У братських школах для цього спеціально призначалися дві поважні особи: «Мають быти приставлены от братии два человека искусные ради строения школного, да соглядают науки, и дел дидакаловыхъ благыхъ и лукавыхъ, еже бо сеет человек, тоже и пожнет. И тымъ братиямъ мает быти дан реестр под печатью братскою, в которой мают дидакалы вписовати дети данные до науки, и ведлуг лет и науки об учебе детей, отсчет лет и учебы детей...» [15, с. 151].

У шкільних статутах братств описується також методика організації навчального процесу: спочатку діти вивчали букви і склади; після того, як вони оволодівали процесом читання, їх учили

граматики, потім – «церковному чину, читанню і співанню», тобто богослужіння та церковного співу. Одним із важливих предметів навчання вважалися співи. При зарахуванні учнів до школи зверталася увага на голос і слух. Заняття із співів проводилися, як правило, в суботу, учні брали участь у церковному хорі. Учень, що співав у хорі, отримував певну плату, харчі та одяг (темно-зелений кунтуш, жовтий жупан, чоботи і шапку) [17, с. 21 – 22].

Як вищий ступінь підготовки у братських школах вводилося навчання діалектики, риторики та філософських наук.

У свою чергу Кирило-Методіївське товариство ставило перед школою завдання навчити дітей не тільки читання, письма та арифметики, а відповідно до часу дітям давали основи знань із фізики, космографії, географії та землеробства (садівництва, лісництва та огородинництва), історії, літератури, медицини. Також навчали ремесел, зокрема столярного і токарного [19, с. 127].

У системі навчання православних братств і Кирило-Методіївського товариства велике значення відводилося вивченню мов та методики їх викладання. Особлива увага приділялась вивченню церковнослов'янської мови. В статутах Львівської та Луцької шкіл описується процес навчання: один одного запитує грецькою мовою, а той, кого запитують, повинен відповідати церковнослов'янською; якщо ж запитання ставиться церковнослов'янською мовою, то відповідати можна рідною «простою мовою», тобто тогочасною українською розмовною мовою [13, с. 61].

Поряд із церковнослов'янською учні вивчали також українську мову, яка, за документами, називалась «руською».

«Порядок шкільний» Луцької школи зазначає, що навіть вищі науки – риторика і діалектика – та різні філософські твори вже перекладено руською мовою для шкільного використання. Проте до нашого часу такі переклади не дійшли [13, с. 61].

Кирило-методіївці також розглядали вивчення рідної мови і літератури як першочергове завдання освіти. Це мало принципове значення, оскільки внаслідок тодішніх обставин політичного і суспільного життя в українському суспільстві існувала мовна проблема. М. Костомаров так характеризував її: «Щоб здобути освіту, треба було чи віддати дітей до польського навчального закладу, чи наймати учителів з поляків чи іноземців. В обох випадках українець виховувався на шкоду своїй народності. Все що утворювало коло освіченості: поняття про цивілізацію, про право, про літературу, про науку, все сприймалося і все поставало у протиріччі з руським життям-буттям. Мова південно-руська зазнала сильного польського впливу, і їй попереду загрожувала неминуча загибель, оскільки вже наприкінці XVI ст. найстаранніші русичі розмовляли й писали польською більше й охочіше, ніж своєю мовою» [6, с. 115]. Саме тому таким нагальним було питання **вивчення рідної мови**.

Важливим аспектом навчання були основи православної віри та християнства. У братських школах заняття починалося зі спільної молитви. У неділю та святкові дні учитель мав перед літургією вчити дітей про певне свято, а також волі Божій. Потім вони відвідували богослужіння, а після нього вчитель навчав дітей Євангелії, вивчали книгу «Апостол», наголошуючи на святкових днях. Серед шкільних підручників також

переважали церковні, зокрема біблійні, книги, твори східних отців церкви [13, с. 35]. В школі, яку планували кирило-методіївці, учні теж мали вивчати Закон Божий: молитви, пояснення необхідних моральних обов'язків і правил, значення Божественної літургії разом з коротким пізнанням історії зі Святого Писання [14, с. 128].

Кирило-методіївці свою програму назвали «Закон Божий» («Книга буття українського народу») і побудували її на основах християнського віровчення. Визнаючи, що людське життя та існування всякого суспільства підкоряється законам Божим, М. Костомаров тим самим високо підніс **розуміння духовності** й у житті, й у пізнанні історичного процесу.

Таким чином, порівняльний аналіз освітніх завдань українських православних братств з програмними документами Кирило-Методіївського товариства дає можливість зробити гіпотетичний висновок, що завдання і практика освітньої діяльності православних братств могла стати прикладом для українських діячів XIX ст. Адже і одні, і другі надавали освіті великого значення, їхні програмні цілі щодо шкільної освіти збігаються в ідеологічних засадах і характеризуються високою християнською моральністю й гуманністю. Головною метою і кирило-методіївців, і українських братств було інституційне становлення народної школи як такої, заснування широкої шкільної мережі на всій території України. Так само спостерігаються однакові підходи щодо розуміння значення і необхідності насамперед морального виховання. Щодо навчальних програм зазначимо, що, відповідно до вимог нового часу, кирило-методіївці розширили спектр вивчення шкільних предметів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Возняк М. Кирило-Методіївське Братство. – Львів, 1921. – 226 с.
2. Гончарук П. С. Історичні погляди кирило-мефодіївців / Наук. ред. Алексєєв Ю. М. – К.: КСУ, 2002. – 180 с.
3. Гончарук П. С. Провісник дружби і співробітництва народів (До 180-річчя від дня народження кирило-мефодіївця М. І. Гулака): наукове видання. – К.: КСУ. – 2002. – 112 с.
4. Гуревич З. // Молода Україна (до восьмидесятих роковин Кирило-Методіївського братства) / За ред. М. Яворського. – К.: Державне видавництво України, 1928. – 116 с.
5. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») // Освіта. – 1993. – № 44 – 46. – С. 2.
6. Дутко О. М. Педагогічні погляди та науково-просвітницька діяльність М. І. Костомарова у контексті культурно-освітнього руху в Наддніпрянській Україні XIX століття: монографія / О. М. Дутко. – Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2013. – 216 с.
7. Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль у розвитку української культури XVI – XVIII ст. – К.: Наук. думка, 1987. – 251 с.
8. Ісаєвич Я. Д. Джерела про суспільно-політичну і культурну діяльність братств України в XVI – XVIII ст. // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 4. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 37 – 46.
9. Константинов Н. А. и др. История педагогики: учебник для студентов пед. ин-тов / Н. А. Константинов, Е. Н. Медынский, М. Ф. Шабаева. – 5-е изд., доп. и перераб. – М.: Просвещение, 1982. – 447 с.
10. Костомаров М. І. Закон Божий (Книга буття українського народу). – К.: Либідь, 1991. – 40 с.
11. Костомаров Н. Исторические произведения. Автобиография. – К.: Наук. думка, 1992. – 134 с.
12. Кравченко О. Життя, віддане Просвітництву (Праця і творча діяльність Пантелеймона Куліша). – Умань, 2012. – 340 с.

13. Крالیук П. Луцьке Хрестовоздвиженське братство. – Луцьк: Надстир'я, 1996. – 52 с.

14. Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX ст. 3 нових матеріалів до історії Кирило-Методіївського брацтва // Україна. Книга 1 – 2. – К., 1924. – С. 121 – 134.

15. Мединський Є. М. Братські школи України і Білорусії в XVI – XVII століттях. – Київ: Рад. школа, 1958. – 210 с.

16. Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. Т. I. – К., 1898. – 414 с.

17. Петрук Л. П. Освітньо-виховна діяльність братських шкіл України XVI – XVIII ст. / Л. П. Петрук // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: збірник наукових праць. Наукові записки РДГУ. – Випуск 3 (46). – 2012. – С. 18 – 23.

18. Сен-Симон А. Избранные сочинения. – Т. II. – Москва – Ленинград, 1948. – 486 с.

19. Сергієнко Г. Я. Т. Г. Шевченко і Кирило-Методіївське товариство. – К.: Наук. думка, 1983. – 204 с.

20. Сорочук Л. Культурно-просвітницькі ідеї Кирило-Методіївського товариства // Наукові записки. – 2012. – С. 142 – 152.

21. Тимочко І. Б. Громадсько-педагогічна діяльність культурно-освітніх діячів Волинських братств у системі розвитку загальноосвітніх тенденцій // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: РДГУ, 2012. – Вип. 3 (46). – 150 с.

22. Харлампович К. В. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века. – Казань, 1898. – 599 с.

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО ТА ІСТОРІЮ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ В ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ СПАДЩИНІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША

Микола ВИСОТІН

науковий співробітник

відділу історичних пам'яток українознавства НДІУ

У 90-х роках минулого століття на сторінках альманаху соціальної історії «Одіссей» розгорнулася дискусія з приводу можливості/неможливості досягнення «об'єктивної історії», тобто такої, яка б максимально відповідала дійсності і при цьому задовольняла всі сторони історичного діалогу. Її учасники дійшли висновку, що «об'єктивна історія» в чистому вигляді неможлива, адже історики, які пишуть свої дослідження, – це звичайні люди, підвладні пристрастям і життєвим перипетіям, які неодмінно позначаються

на кінцевих дослідженнях. Зокрема, Арон Гуревич, ідейний натхненник альманаху та його перший головний редактор, висловлював думку про те, що «історик – дитина свого часу, і його праця не може не нести на собі відбитку епохи. Бачення минулого зрештою визначається історичною ситуацією, в якій творить історик. Змінюється перспектива, змінюється й «точка відліку», історія набуває іншого обличчя, отримує нову оцінку» [5, с. 3].

Така позиція загалом підтримується і вітчизняними вченими. Наталя